

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗБАЛАНСОВАНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Я.С. Коробейникова, І.М. Довжиський

ІФНТУНГ, 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15, тел. (0342) 720213

e-mail: prit@n un g. e d u. u a

Рассматриваются современные проблемы развития туристической индустрии. Проанализировано экологические факторы развития туризма с позиций устойчивого развития территорий. Рассматриваются экономические проблемы развития туризма в переходный период, особенности регионального планирования туристической инфраструктуры. Приоритетные мероприятия регионального планирования туристической отрасли касаются совмещения оценки природных рекреационных ресурсов на уровне административных районов с оценкой экологических последствий туристической деятельности.

The modern problems of development of tourist industry are examined in a floor. The ecological factors of development of industry are analysed from the accounts of conception of steady development of territory. The economic problems of development of tourism are examined in a transitional period, features of the regional planning of tourist infrastructure. Priority measures on the regional planning of tourist industry touch combination of estimation of natural rekreatsiynikh resources at the level of administrative districts with the estimation of ecological consequences of tourist activity.

Сучасний постіндустріальний світ орієнтується в своєму розвитку на галузі господарства в яких поєднуються економічна ефективність та екологічна збалансованість. За наявності комплексу природних ресурсів, наприклад в традиційних районах нафтогазового видобутку паралельно розвивається туристична галузь.

Розвиток туризму в Україні в останні роки має суперечливий характер. З одного боку – це зростання надходжень до бюджетів різного рівня, а з іншого – нестійке законодавство в галузі, підготовки кадрів для індустрії туризму, адаптація українських стандартів до стандартів ЄС в туристичній діяльності, інші проблеми. Проте, наприклад, частка туризму у експорті країн ЄС складає 14%, туризм формує 8% сукупного ВВП країн ЄС і забезпечує близько 11% економічного зростання, кількість робочих місць у туристичній індустрії країн ЄС складає 12% від загальної чисельності зайнятих. Проект Концепції розвитку туризму і курортів в Україні, який внесено на обговорення, визначає основні проблеми сучасного стану розвитку туризму в Україні [8]. Національний туристичний продукт має низьку конкурентноспроможність не лише на міжнародному, але і на внутрішньому туристичному ринках. Основні причини – це низька якість складових національного туристичного продукту, значна частина природних територій та об'єктів історико-культурної спадщини не пристосовані для туристичних відвідувань, туристична інфраструктура не відповідає міжнародним стандартам щодо якості, так само якість обслуговування не відповідає вимогам щодо якості обслуговування в туристичній індустрії. Відсутність комплексної політики держави, не сформованість раціональних форм державного управління у сфері туризму і курортів приводить до переміщення управлінських структур з міністерства у міністерство, відсутності чітких регуляторних правил діяль-

ності. Відсутність спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань туризму створює проблему комплексної системи управління туристичними ресурсами, недосконалої організаційно-правових та економічних механізмів реалізації державної політики у сфері туризму. Сучасний стан характеризується низьким рівнем усвідомлення органів державного управління ролі та значення туризму для соціально-економічного розвитку держави. Не виконується реально більшість положень “Програми розвитку туризму в Україні на період з 2002–2010 роки”, туризм як сфера економічної діяльності не виділена в “Стратегії економічного і соціального розвитку України “По шляху європейської інтеграції на 2004–2015 роки”. Очевидно, це пов'язано з тим, що українські уряди так і не визнали туристичну галузь пріоритетною фактично, а не формально. Відсутня комплексна оцінка туристичних та рекреаційних ресурсів та цілісна система їх використання, невизначеність напрямків їх освоєння та розвитку, неефективним та протизаконним використанням унікальних природоохоронних та історико-культурних пам'яток. Так, Державний кадастр природних лікувальних ресурсів України не розроблено, хоча, наприклад, сьогодні використовується тільки 8% від експлуатаційних запасів мінеральних вод. Проблемою сьогодні є нерациональний відвід землі, який, за відсутності чітко окреслених меж рекреаційних виділів, в майбутньому ускладнить зонування територій для туристично-рекреаційного освоєння. Не проведена інвентаризація історико-культурних об'єктів щодо їх атрактивності та можливості внесення до реєстру туристичних об'єктів. Сьогодні відсутнє будь-яке належне прогнозування та планування розвитку туризму, параметрів туристичних потоків відповідно до наявних ресурсних можливостей, потреб населення та економіки держави, узагальнення

з питань розробки та реалізації державної та місцевих програм розвитку туризму.

Проте, стихійний розвиток туризму в Україні продовжується. Це створює немало проблем, в першу чергу, екологічних та економічних. В країнах зі слабким регулюванням ринкової економіки розвиток туризму може стати реальною загрозою для якості довкілля. Ця загроза стає ще реальнішою, коли швидкий розвиток туризму підтримується з метою забезпечення економічного розвитку і підвищення рівня надходження валюти. Наприклад, розвиток туризму в Середземноморському регіоні з 1960-х років і донедавна ілюструє обсяги екологічного руйнування та зниження біорізноманіття, які можуть виникнути внаслідок розвитку туризму у великих масштабах [6]. Ця загроза може бути прямою, наприклад, внаслідок знищення узбережних місць оселення видів. Опосередкована загроза виникає, наприклад, внаслідок порушення та часто втрати традиційної природозберігаючої практики землекористування, що є реакцією місцевих господарств на нові умови. Туристична та рекреаційна діяльність часто призводить до великих втрат. Забруднення довкілля, порушення природної рівноваги, вплив на ландшафти, скученість та фізична шкода довкіллю — все це є наслідком навмисних чи ненавмисних дій окремих туристів. Додатково до цього можуть бути інші втрати, такі як ослаблення місцевої культури та соціальні негаразди. Зменшення цих втрат до прийнятної рівня є значною проблемою сьогодення.

Конференція ООН "Планета Земля" в Ріо-де-Жанейро через глобальну програму дій "Порядок денний на XXI століття" виробила зобов'язання щодо спільного планування дій у прагненні досягти збалансованого розвитку. Деякі дослідники вважають, що загалом принципи "Порядку денного на XXI століття" слабо поєднуються з плануванням туризму. Втім, прибічники збалансованого туризму безсумнівно визнали імперативи "Порядку денного на XXI століття", які були більш чітко розроблені стосовно деяких вразливих екосистем, включаючи гірські екосистеми [7]. Є численні формулювання принципу, який охоплює збалансований туризм. Вони визначають коло компонентів збалансованого туризму, включаючи:

- дотримання етичних принципів щодо неруйнування місцевої культури і довкілля;
- залучення місцевого населення до процесів прийняття рішень, що стосуються туризму;
- врахування рівності прав теперішніх і майбутніх поколінь при прийнятті рішень щодо туризму;
- обрання інтегрованого підходу до соціальних та економічних аспектів розвитку;
- поєднання процедур планування та оподаткування, щоб звести до мінімуму шкідливий соціальний, економічний та екологічний вплив.

Зараз є велика кількість літератури із збалансованого туризму, яка містить у собі багато різних напрямків, що стосуються екологічної, економічної та соціокультурної збалансованості. Проте, часто література з питань збалансовано-

сті містить широкі визначення, що ґрунтуються на невимірному ідеальному стані, яким можна керувати за допомогою низки головних принципів, які часто є нечіткими та суперечливими. Туризм можна визначити як систему збалансованого туризму, яка має справу із зростанням ринку, що розвивається, внаслідок зростання інтересу до природного середовища. Ландшафти і біорізноманіття є ключовими компонентами сервісу, на який сподіваються туристи. Цей ринок не є новим, але він, безумовно, значно розширюється. Проте, наприклад, екотуризм у деяких формах може бути видобувним (екстрактивним). Такий туризм разом з іншими формами туризму може шкодити місцевим господарствам та руйнувати природні місця оселення і ландшафти. Наприклад, у Непалі, "екотуризм" став синонімом екологічно деструктивного розвитку, який пов'язує з високим рівнем забруднення довкілля та вирубуванням лісів [2]. Тому створюється ситуація, коли галузь, розвиваючись, активно знищує один з головних чинників свого розвитку – сприятливий екологічний стан.

Перехід до ринкової економіки є особливо проблематичним у тих сферах діяльності, де ринок працює найгірше. Розвиток ринку — це не тільки нове явище в економіці перехідного періоду. Є тенденція вважати, що ринок повинен працювати в усіх галузях економіки, тоді як існує багато практичних і теоретичних доказів, що це не так, навіть, у країнах з розвинутою ринковою економікою [5]. Широко визнано, що туризм і рекреація є такими сферами економічної активності, де ринок не розподіляє ресурси ефективно. Існують дві головні причини неефективності ринку. По-перше, конкуренція може бути невідповідною через те, що це недосконала конкуренція, яка послідовно впливає на загальну ефективність ринку. По-друге, існують численні приклади зовнішнього впливу на туризм і рекреацію, який виникає через те, що втрати і прибутки, пов'язані з туризмом, не оцінювалися у схемах звичного функціонування ринкової системи. Проблема недосконалої конкуренції є актуальною лише на місцевому та іноді на національному рівні. Зазвичай, вона виникає, коли в галузі туризму створюються монополії, такі, як один діючий готель чи одна-єдина авіалінія, власники яких за відсутності конкуренції можуть підвищувати ціни і отримувати надмірний прибуток. Така ситуація може виникнути на заповідних територіях, де організація, відповідальна за їх охорону, здатна обмежити розвиток туризму.

На природних територіях ще більше розповсюджується проблема зовнішніх чинників. В дійсності ця проблема є однією з характеристик індустрії дозвілля. Діяльність у галузі відпочинку на природі базується на припущенні про безкоштовний доступ до привабливих територій. Можна не платити за доступ до гірських стежок, привабливої сільської місцевості (культурного ландшафту) і до багатьох природних заповідників. Проте, **можливе незначне відшкодування** за джерела вигод для користувачів, які могли б платити за доступ до

цих ресурсів, економічно вирівняли б таке природокористування. Ці вигоди зростають як від задоволення діяльності (чи бездіяльності), так і від більш значного оздоровчого ефекту внаслідок активного відпочинку.

Коли зовнішній вплив негативний, проблему можна вирішити шляхом запровадження податку, який повинен буде сплатити забруднювач. Так, податки або збори можна брати з кількості ліжок, туристичних черевиків або навіть з доступних маршрутів. Коли зовнішній вплив позитивний, можна отримувати прибуток від заснування комерційних підприємств, діяльність яких може змінюватися від екскурсій до поселення туристів чи продажу виробів місцевих майстрів.

Проте, практичне визначення втрат і прибутків — це дуже складне завдання для економістів. Тому адміністративні заходи часто визнаються другою найкращою формою контролю за управлінням зовнішніми ефектами. Адміністративне регулювання може мати багато форм, а саме: для запропонованих заходів звичайно потрібно мати дозвіл від місцевих чи обласних органів влади; можна визначати статус територій, і на територіях з визначеним статусом можна ввести особливі правила використання ресурсів та управління ними. У багатьох ситуаціях в ринковій економіці рішення щодо запропонованих заходів на природних територіях (наприклад, нова база відпочинку) приймаються лише з мінімальним посиланням на економічне обґрунтування. Система адміністративного регулювання часто відкидає будь-яке економічне підґрунтя. Тому необхідно ввести певні допустимі рамки державного регулювання галузю, щоб регуляторні правила не гальмували розвиток галузі.

Дані аспекти важливо розглядати в контексті розвитку туристичної галузі на території, де вона розвивається швидкими темпами, наприклад, в Карпатах. Гори є важливим джерелом водної, енергетичної і біологічної різноманітності. Крім того, вони є джерелом таких найцінніших ресурсів, як корисні копалини, лісові, сільськогосподарські продукти, а також відкривають широкі можливості в плані відпочинку. Вони є однією з найбільших екосистем, що складають складну і взаємозалежну екологію нашої планети і мають велике значення для виживання глобальної екосистеми. Разом з тим гірські екосистеми швидко змінюються. Вони вразливі щодо прискорення ерозії ґрунтів, зсувів, швидкого звуження середовища проживання і зменшення біологічної різноманітності. В соціальному плані для населення, що проживає в гірських районах, характерне повсюдне збідніння і втрата традиційних навичок. В результаті у більшості гірських районів відбувається деградація навколишнього середовища. Тому інтереси належного управління гірськими ресурсами і соціально-економічного розвитку населення вимагають вжиття негайних заходів. Туризм розглядається як галузь, що одночасно дає поштовх до соціально-економічного розвитку, а також як екологічно сприйнятливий вид гос-

подарювання [7]. Україна при створенні нових економічних можливостей стикається з дуже значними проблемами. Значний спад валового внутрішнього продукту (ВВП), який розпочався у перші роки перехідного періоду, зупинився. Українська перехідна економіка зараз переживає значне зростання, хоча є великі відмінності у цих показниках серед регіонів. Загалом, сільськогосподарські райони не отримували значних прибутків від цього економічного зростання. Українські Карпати характеризуються високою щільністю населення і великою кількістю поселень, розкиданих вздовж долин річок. За період після проголошення Україною незалежності значна частина промислових підприємств була зруйнована, що призвело до високого рівня безробіття. Зараз велика кількість гірських районів страждає від високого рівня безробіття (офіційного та прихованого) і низького рівня середніх заробітків. Зараз багато людей на селі вирішують, в першу чергу, проблему власного виживання. Наведені факти є важливими причинами для пошуку у гірських регіонах нових можливостей для розвитку, включаючи ті, які дає туризм. З еколого-економічної точки зору, з усіх карпатських країн у найнесприятливіших умовах знаходяться Румунія та Україна, де проблеми розвитку збалансованого екотуризму є найгострішими [3]. Тому стратегія розвитку туризму на базі принципів збалансованості є питанням найбільш актуальним для регіону Карпат. Розвиток екологічно безпечних та економічно ефективних галузей господарства розглядають як основу для сталого розвитку території. Такою в Карпатському регіоні вважають рекреаційну галузь [4]. Пріоритетним напрямком розвитку туризму стає створення ефективних механізмів встановлення і підтримання рівноваги між збереженням природних, історико-культурних ресурсів та економічною складовою туристичної діяльності, спрямованою на отримання найвищих прибутків. Необхідно до стратегії розвитку включити питання оцінки ресурсного потенціалу, та формування рекреаційного простору на базі оптимального його використання. Залишається невирішеною проблема проведення оціночної інвентаризації історико-культурної спадщини, що може слугувати як ресурсна база розвитку туризму, оцінки земельних ресурсів з метою їх залучення до реєстру рекреаційних територій.

Туристичні проекти, що реалізуються, не мають належного еколого-економічного обґрунтування та на сьогоднішній день розвиваються стихійно та хаотично. Таким чином, необхідні комплексні проекти розвитку рекреації в адміністративних районах, як базових об'єктах управління господарством, які би враховували природно-ресурсний потенціал, соціально-економічні, історико-культурні аспекти її розвитку [1]. Вивчення рекреаційних можливостей адміністративних районів доцільне та необхідне. Науково обґрунтований аналіз використуваних та потенційних рекреаційних ресурсів дасть змогу управлінським структурам районів ефективно спланувати розвиток господарського

комплексу, вдосконалити його галузеву структуру, поставити питання можливості розширення вже існуючих рекреаційних об'єктів. Такий рівень оцінки дозволить врахувати особливості природного районування рекреаційно-туристичних угруповань з рівнем адміністративного управління господарством, в структурі якого і є туристична індустрія. Рекреаційні комплекси найбільш придатні для збереження природного середовища і його складових, оскільки для повноцінного відпочинку та оздоровлення людей необхідні екологічно чисті природні умови та відсутність промислового виробництва. Як ресурсну базу, необхідно розглядати екологічний стан території досліджень, бо рекреація та туризм може розвиватись в екологічно прийнятних умовах. Характер сучасного туризму у світі сформував попит на безпечне для життя та здоров'я середовище, здатне забезпечити основні права громадян. В процедурі оцінки збалансованості туристичних проектів необхідно врахувати такі чинники:

1. Чи даний проект вписується в загальну стратегію розвитку галузі на регіональному рівні.

2. Чи прийнятний він з економічної точки зору для комплексного розвитку території.

3. Чи проект є екологічно прийнятним за результатами оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС).

4. Чи пом'якшує проект соціальні проблеми територіальної громади.

5. Чи проект сприятиме розвитку традиційних, автентичних галузей господарств, які, як правило, не погіршують стан довкілля.

Проте, як і в інших розвинених країнах, в країнах з перехідною економікою підвищена увага повинна приділятися можливостям отримати економічні прибутки від використання цінних якостей довкілля. Розгляд еколого-економічних альтернатив дасть змогу вибирати ефективні проекти з точки зору екології та економічної доцільності. Туризм — це можливість підтримувати цінність біорізноманіття і ландшафтів, але це також загроза, до якої потрібно ставитися з увагою фахівців, щоб захистити ключові цінності довкілля і максимально підвищити рівень отримання прибутків на місцевому рівні.

Література

1 Коробейникова Я.С. Оцінка рекреаційних ресурсів Долинського району Карпат з метою розширення рекреаційної галузі // Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. Серія: Геологія, геофізика, екологія. — 1996. — Вип. 33. — С. 112-118.

2 Програма дій — 21 століття. — К., 2000. — 360 с.

3 Стан Карпат. Ініціативи Карпатського Екорегіону. — Рахів, 2001. — 66 с.

4 Збереження та використання рекреаційного потенціалу Карпатського регіону // Збірка матеріалів конференції. — Яремче, 2001. — 43 с.

5 Сьюзен Бриггс. Маркетинг в туризмі. — К.: Знання-прес, 2005. — 358 с.

6 Слі Б. Інтеграція у галузеву політику питань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття: розвиток екологічного туризму в Україні // Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. — К., 2000. — С. 59-67.

7 Godde P.M., Price M.F., Zimmerman F., M Tourism development in mountain region. — Wallington, 2000. — 321 p.

8 www.tourizm.gov.ua